

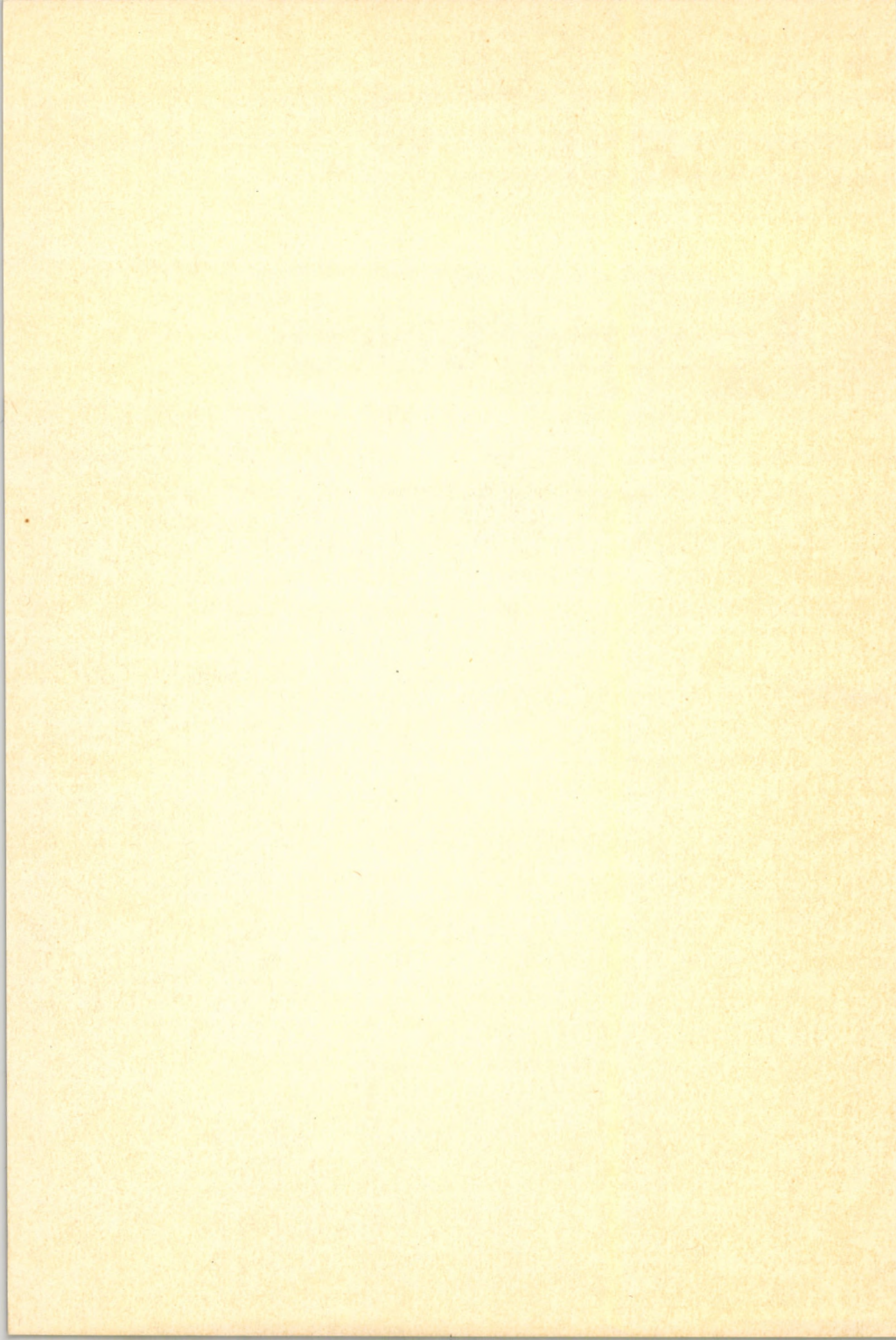
**LEGKEDVESEBB
MADARAINK**

14.

a kerti rozsdafarkú

**LEGKEDVESEBB
MADARAINK**

A rozsdafarkú

LEGKEDVESEBB
MADARAINK

A tovszabalkü

A rozsdafarkúakról általában

A rozsdafarkúak, a *Phoenicurus* madárnemzetség tagjai, az Óvilág lakói, képviselőik elsősorban Ázsia mérsékelt és forró évi területein, ezen kívül Európában és Észak-Afrikában élnek. A fajok számát nem lehet pontosan meghatározni, mert a rendszertannal foglalkozó kutatók, mint sok egyéb téren, itt is eltérő véleményen vannak és például az Afrika északi tengerpartjai közelében élő gyémánt rozsdafarkút hol a *Phoenicurus* nemzetséghez, hol egy egészen külön genuszba (*Diplootocus*) sorolják. A faunakatalógusok általában 11 fajt említenek, közülük kettő, a kerti és a házi rozsdafarkú él Európában.

A rozsdafarkúak veréb nagyságú, karcsú, mozgékony madarak. Általában tágszájú üregekben, úgynevezett féلودukban, épületek alkalmas zugaiban fészkelnek. Zsákmányukat valamely kiugró ponton leskelődve (vártamadarak) a földről, a levegőből, néha fatörzsekről, levelekről szerzik meg. Ligetes erdőkben, folyóárterekben, egyes fajok magas hegységekben, sziklás vidékeken élnek, a házi rozsdafarkú a nagyvárosok belső részein is megtelepedett.

A kerti rozsdafarkú kiszinezett hímje hófehér homlokával, fekete torkával, a begy és a mell rozsdavörös színével jellemezhető. Háta kékes hamuszürke. A tojó felül barnás, alul világos alapon rozsdásan árnyalt, torka fehéres. A faroktollak mindkét ivarnál élénk rozsdavörösek, csupán a két középső barna. Nagyon jellemző a farok sűrű rezegtetése, de ugyanezt a házi rozsdafarkúaknál is megfigyelhetjük. A fiatalok első tollruhája a tojóéhoz hasonló, de alsótestük és felül is sárgásbarnán pettyezettek. Rozsdavörös és sűrűn rezegtetett faroktollaik biztosan megkülönböztetik őket az ugyancsak pettyes fiatal vörösbegyektől, amelyeknek narancspiros begy és melltoilai az első vedlésig még hiányoznak.

Mint eleven drágakövek

Ezt a kifejezést — teljes joggal — általában a kolibrikre, nálunk néha a jégmadárra szokták használni, de ha valaki látta már, amint a kerti rozsdafarkú hímje valami hihetetlenül könnyed mozdulattal fellibben a kerítésre, a szőlőkaró hegyére, vagy a barackfa álacsony ágára, megrezegteti rozsdavörös faroktollait és hasonló színű mellével, fekete partedlijével és hófehér homlokával felénk fordul, bizonyosan igazat ad nekem abban, hogy a címben használt kifejezés erre a gyönyörű madárra is egyszerűen illik.

Annak idején, amikor évente bujkáltam a saséri öreg, csonkolt fűzek között, órákig figyeltem a vadászgató, a vaskos törzsek-ről szerte meredő vékony száraz gallyakon üldögélő, vagy a revirhatár közelében egymást hevesen hajszólo rozsdafarkúakat. Ugy suhantak az aranyló napfényfoltokkal megszórt félhomályban, mint a szellemek, a látvánnyal egyszerűen nem tudtam betelni. Azóta sajnos jócskán elszakadtam a Sasértől, ahogy hallom a rozsdafarkúak száma is erősen megfogyatkozott, nincs már olyan sok, mint volt az ötvenes és hatvanas években. Ma ezért inkább a budaörsi kopár dombok közé ékelt szőlő-gyümölcsösben figyelgetem őket. Az áprilisban különösen ragyogó, bár néha még kissé csípős hajnali órákban a hímek valamelyik fehérben, vagy rózsaszínben pompázó gyümölcsfa csücsében ülnek, ahonnet revírjeik minden csücskét állandóan szemmel

tarthatják. A legközelebb ülő most szembe fordul a nappal, fekete torka hevesen lüktet éneklés közben, kedvesen csengő strófáit egymás után kapja hátára az ágak között bujkáló tavaszi szél. Aztán hirtelen gondol egyet, gyors mozdulattal elrúgja magát az ágról és máris alacsonyan suhan a szőlőtőkék között. Egy karó hegyére telepszik, de néhány gyors farokrezegtetés után máris lecsap a földre, hogy egy gyanútlanul arra sétáló pókot felkapjon. A következő pillanatban már újra előbbi helyén ül, gondosan megtörölgeti csőrét a karó hegyén és tovább figyel. Fehér homloka szinte világít a zöld háttér előtt, rozsdavörös melltollai csillognak a napsütésben. A szomszédos hímek egyre másra szólalnak meg és az ilyen kihívást nem lehet szó nélkül hagyni. A karón ülő madár megfélekedzik a pókokról és a rovárokról, könnyed, szinte légies repüléssel suhan az ágak között, egyenesen a még kopaszon álló nagy diófa felé. A legelső ágra ül, a szomszéd felé fordul és máris felcsendülnek az első énekstrófák. Onnan a magasból biztosan látja is riválisát valamelyik közeli fa csúcán. Ez a szél himbálta dióágacska az öreg fa koronáján egyébként ennek a hímnek egyik kedvenc éneklőhelye, a legszívesebben ott üldögél. Távcsővel még az alatta lévő gallyakon száradó fehér pötytyentéseket is látom. A rozsdafarkú néhány perc múlva megint visszaszáll a cseresznyefára, ott is énekel néhány strófát. A tojó ezalatt talán már a fészket építi valamelyik kis hétvégi ház hullámpalája alatt. A hím nem segít neki, az ő dolga az örködés, és ezt a feladatot lelkiismeretesen teljesíti. Állandóan figyel, a legkisebb mozgás sem kerüli el a figyelmét. Ahogy felém fordulva üldögél a virágokkal tömött gyümölcsfaágon, hajlamos vagyok azt hinni, hogy a világ egyik legszebb madarát látom magam előtt.

Áprilistól énekelnek

A kerti rozsdafarkúak zöme áprilisban érkezik vissza téli szállásáról, de vannak március végi megfigyelések is. A hímek néhány nappal mindig előbbre járnak, érkezésük után többnyire rövid pihenőt tartanak, s csak azután foglalnak revírt és kezdenek énekelni. A késve érkezők viszont, hallva éneklő társaikat, nyomban szólni kezdenek. Énekkedvük természetesen erősen

függ a mindenkori időjárástól. Enyhe áprilisi reggeleken hangosan énekelnek, de ha hideg, esős napok járnak, legfeljebb néhány alkalmilag hallott rövid strófára szorítkoznak.

A területüket féltékenyen őrző hímek többnyire kiemelkedő pontokat választanak a revír területén, és ezeket rendszeresen felkeresik. Az énekvárták magassága változó és mindig a terület függvénye. Miután ez őrhely is egyúttal, a legfontosabb, hogy róla kis birodalmát jól át tudja tekinteni. A budai kertekben megfigyelt párok hímjei például rendszeresen a magas gesztenyék és egyéb fák koronája alatt, az ott lévő száraz ágakon üldögéltek, de gyakran a kerítésdrótra telepedtek. A revír területét ez esetben alacsonyabbról tudták jól belátni, ugyanez a sűrű lombú fák koronájából vagy azok csúcsáról lehetetlen lett volna. A Tisza menti Sasér rezervátumban lévő gyönyörű csonkolt füzesekben is a korona alatti száraz ágakról énekeltek. Sok ilyen énekvárta magasságát mértem meg annak idején és átlagul csupán 3 métert kaptam. A Budaörs közelében lévő, hétvégi házakkal, gyümölcsfákkal és szőlővel tarkított nagy katlanban viszont, ahol hosszú évek óta rendszeresen figyelem az ott élő kerti rozsdafarkúakat, az éneklő hímek tavasszal többnyire a virágzó gyümölcsfák csúcsán, 8–10 méter magasan üldögélnek. Néha a hétvégi házak tetejét választják, vagy a kéményt helyettesítő eternitsövön, esetleg villanyoszlopon énekelnek.

Sajnos csak kissé késve jutott eszembe, hogy figyelni kellene a közös biotópban élő két rozsdafarkú faj éneklőhely választását az érkezéstől a költések befejezéséig. 1988-ban a budaörsi gyümölcsösöket övező védett területek bejárása előtt és után mindig szenteltem egy kis időt a hétvégi házak körül tanyázó kerti- és házi rozsdafarkúaknak. Elméletileg ugyanis a házi rozsdafarkú, mint eredendően sziklák között fészkelő faj, másodlagos élőhelyén, az ember közelében is előnybe kellene, hogy részesítse a sziklákat pótló épületeket és egyéb emberi létesítményeket. A kerti rozsdafarkú viszont, amelyik az erdőből érkezett a szőlő-gyümölcsösbe, valószínűleg a facsúcsokat fogja választani. A felmérés folyamán csak a folyamatos, revírtartó éneket vettem figyelembe (percenként akár 7–9 strófa), a vadászat közben, pl. szőlőkarón hallatott egy-egy strófa

nem szerepel a táblázaton. A kapott számszerű eredmények igazolták fenti, ökológiai megfontoláson alapuló feltevést. Bár csak viszonylag kevés adat állt rendelkezésemre (kerti rozsdafarkú $n = 47$; házi rozsdafarkú $n = 73$), a kapott eredmények meggyőzően mutatják a különbségeket, amelyet táblázatban is bemutatok. Emellett úgy tűnik a kis számú adat alapján, hogy mindkét fajnál módosul az éneklőhely választás az idő függvényében is. Ezek szerint az áprilisi időszakban gyakoribb a jó kilátást nyújtó, zömmel még lombtalan fák csúcsán lévő éneklőhely, mint később, amikor a sűrű lombzat különösen a házi rozsdafarkú számára kínál kevesebb megfelelő énekvártát. Április első felében nem, vagy alig vették igénybe például az 1987. őszén felállított magas, betonból készült villanyoszlopokat, ugyanezek az éneklőhelyek május második felében és júniusban egyes hímeknél már kiemelt szerepet kaptak. A táblázaton látható eloszlás természetesen csupán tájékoztató jellegű, hiszen az eddig összegyűlt anyag még távolról sem elég egy részletes kiértékeléshez.

Kerti rozsdafarkú (Budaörs, 1988. IV–VI.)

	gyümölcs- fákon	háztetön, kéményen	villany- oszlopon	vill.vezeté- ken (kábelén)	TV-ant., villám- hárítón
Április	18	4	1	2	—
Május	9	5	4	—	—
Június	2	—	2	—	—

A kerti rozsdafarkúak júniusban a fiókaneveléssel vannak elfoglalva, jóval kevesebbet énekelnek, a hó második felében gyakran egyáltalán nem szólnak. Június 30-án reggel például a házi rozsdafarkú hímek mindenütt énekeltek, kerti rozsdafarkút egyet sem hallottam, csak fiókákat vezető madarakat sikerült megfigyelnem.

Házi rozsdafarkú (Budaörs, 1988. IV–VI.)

	gyümölcs- fákon	háztetőn, kéményen	villany- oszlopon	vill.vezeté- ken (kábelén)	TV-ant., villám- hárítón
Április	12	13	2	2	—
Május	1	9	3	1	5
Június	1	6	13	—	5

Feltűnő volt ennél a fajnál, hogy mennyire ragaszkodik a kiugró pontokhoz. Jól szemlélteti ezt az oszlop és a vastag villanykábel adataránya. Remélem, mire sorozatunkban a házi rozsdafarkú kerül sorra, jóval több adat alapján tudom kiértékelni az eredményeket. Ha a vizsgált időszak teljes eredményét állítjuk szembe a két fajnál, a következő százalékos értékeket kapjuk:

	gyümölcs- fákon	háztetőn, kéményen	villany- oszlopon	vill.vezeté- ken (kábelén)	TV-ant., villám- hárítón
	%	%	%	%	%
Kerti rozsdafarkú	62,0	19,0	14,8	4,2	0,0
Házi rozsdafarkú	19,1	38,4	24,7	4,1	13,7

A kerti rozsdafarkú hívogatója a fitiszfüzike hangjára emlékeztető „hüid”, amelyet a madár izgatott állapotban sűrűn ismételtet. Felfokozott hangulatban, például amikor a szülők nemrég kirepült fiókáikat látják veszélyben, „hüid-tyü-tyü” hangot is adnak, ezzel szinkronban rezegtetik a faroktollakat. Néha, ha ember, vagy macska közeledik a kirepült fiatalokhoz, sűrűn ismételt „tze-tze-tze”-vel visszaadható hangon fejezik ki aggodalmukat. A hím éneke nem hasonlítható a fülemüle csattogásához, vagy az énekes rigó tagolt, hangos strófáihoz, de egészében kedvesen csengő és különösen egyes példányoknál sok utánzással

tarkított. Ezek repertoárjában a cinegék, poszáták és füzikék különböző hangjai mellett a fülemüle csattogásának egyes részletei, de rigók és különböző pintyfélék hangjai is megtalálhatók. A Budaörs közelében fészkelő hímeiktől különösen gyakran hallottam a fitiszfüzike, a kis poszáta és a széncinege énekének (hangjának) egyes részleteit (néha a csaknem teljes strófát), de az ugyanazon a területen élő házi rozsdafarkúak kissé reszelős hangját is utánozták. Varga László a Madártani Tájékoztató 1987/3–4. számában egy Nádasd közelében megfigyelt hímnél hat különböző madárfaj hangjának utánzását említi (fitisz, – csilpcsalp – és sisegő füzike, fenyves- és búbos cinege, kis poszáta). Menzel elsősorban irodalmi adatok alapján (Buxton, Ruthke és mások) legalább 30 olyan madárfajt sorol fel, amelyek énekéből, vagy egyes hangjaiból a kerti rozsdafarkú h mek részleteket építettek be saját énekükbe. Szerepel ezek között az erdei cankó szépen fuvolázó kiáltása éppen úgy, mint a sarlósfecske sivitása, a nyaktekerics jellegzetes hangja, a különböző cinegék, poszáták, füzikék énekrészletei (hangjai), az erdei pinty csattogása, a mezei verebek csiripelése, a csicsörke csikorgó éneke és a sárgarigó gyönyörű flótája. A kerti rozsdafarkú éneke egyébként rendszerint egy hosszabb, vagy két egymást gyorsan követő „tyüü”-vel kezdődik (néha a kövirigó énekére emlékeztető „tyüü-vityüü”-vel, ezt követi a viszonylag rövid, néha utánzásokat is tartalmazó kellemes csicsérgés. Ami az ének és a napszakok összefüggését illeti, a hímek a hajnali órákban énekelnek a legszorgalmasabban. Körülbelül napfelkelte előtt egy órával kezdik, aztán ahogy a nap magasabbra emelkedik, vadászni indulnak. Ilyenkor rendszerint csak egy–egy futó strófát eresztenek szélnek valamelyik kerítésoszlopról, vagy egy alacsony gyümölcsfaágon üldögélve. Ha jóllaktak, újra elfoglalják kedvenc vártáikat és tovább énekelnek. Dél felé különösen meleg időben, erősen csökken az ének intenzitása, de amikor a nap már alacsonyabban jár az égen, itt is, ott is újra megszólalnak a hímek és a késő alkonyatig énekelnek. Finnországban a kerti rozsdafarkúak több–kevesebb rendszerességgel éjszaka is hallhatók, erről holdvilágos éjszakán tett megfigyeléseik alapján kivételesen német szerzők (Gebhardt, Kaiser, Menzel) is beszámolnak. Annak idején a saséri táborozások alatt gyakran

jártam éjszaka is a csonkolt fűzek között, ahol a kerti rozsdafarkúak tanyáztak, de soha nem hallottam egyetlen éneklő példányt sem.

A hímek énekritmusa a költéshez igazodik. Ha grafikonon ábrázolnánk, olyan görbét kapnánk, ahol a csúcs az udvarlás, fészkeképítés és kotlás idejére esik, amikor a hímek egyetlen dolga, hogy őrkdjenek területük biztonsága felett. Ellentétben a házi rozsdafarkúval, ahol a hímek rendszeresen énekelnek a költési időszak után, kora ősszel is, a kerti rozsdafarkú ilyenkor már hallgat és idehaza csak a következő évben, tavaszi érkezése után szólal meg újra. Énekük a fiókák kirepülését követően, június második felében általában megszűnik, júliusban legfeljebb azokat a hímeket hallhatjuk, amelyek egy második, esetleg pótköltést végeznek.

Csodálatosan udvarol

A figyelő madarász számára valószínűleg a legszebb időszak a kerti rozsdafarkúak életében, amikor a hímek érkezésüket követően revírt foglalnak, majd a kiválasztott fészkelőhelyet mutatják meg az énekükkel odacsalt tojónak. Ilyenkor a madár az üreghez röppen, bebújik a nyíláson, majd újból előbukkan és a fekete torka mellett különösen fehérlő, szinte világító homlokával hívja, csalogatja párját a fészkelőhelyre. Máskor élénk rozsdavörös faroktollait tárja szét az üreg szájánál, ezzel igyekszik felhívni a tojó figyelmét. A kapaszkodó madár vörös faroktollai egy széles végű nyílra emlékeztetnek, melynek hegye az odu belseje felé mutat. Néha, különösen, ha az odu előtt egy ágra tud ülni, széttárt faroktollait felfelé tartva igyekszik felhívni magára és a választott üregre a tojó figyelmét. Buxton még egy további lehetőséget említ, amelyet a hím valószínűleg akkor próbál meg, ha addigi kísérletei eredménytelenek maradtak. Ilyenkor kiterjesztett szárny- és faroktollakkal, énekelve repül az oduhoz és ezt a pazar bemutatót többször is megismétli. Ez utóbbit

magam idehaza soha sem láttam, de az előzőkben többször volt alkalmam gyönyörködni. Különösen nagy élményt jelentett ez a ceremónia a saséri csonkolt füzesekben, ahol a madarak csodálatosnál csodálatosabb természetes üregekhez csalogatták párjukat. Ha erre gondolok, mindig egy kis kiábrándulást érzek, amikor a budaörsi gyümölcsösben a pár az egyik hétvégi ház hullámpalája alá szeretne fészkelni s az egész bemutatási szertartás természetesen ennek megfelelően módosul. Persze azért ennek is megvannak a maga érdekességei, hiszen egy ilyen fészkelőhely a madár alkalmazkodóképességét is próbára teszi. De azért mégis csak más a görcsös fatörzsben lévő tágszájú üreg előtt kapaszkodó hím, mint az a madár, amelyik a palatető nyílása előtt kénytelen hívogatni. Amikor a tojó már megtekintette az üreget és fészekanyagot kezd hordani, a hím nyomban beszünteti a fent leírt ceremóniát (már nincs szüksége rá), de a párzások előtt néha lekushadva, szárnyait kissé felemelve „megénekli” a tojót. Hasonló módon udvarolnak indiai sámarigóim is, amelyek rendszertanilag, de viselkedésüket és mozgásukat tekintve sem állnak messze a rozsdafarkúaktól.

Nálunk főleg oduban költ

A kerti rozsdafarkú alkalmazkodóképes madár és ez fészkelésmódjában is megnyilvánul. A középeurópai élőhelyeken korábban elsősorban bizonyára öreg fák természetes üregeiben, illetve harkályodukban költött, ma az idősebb erdőállományok rohamos megfogyatkozásával néha igénybe veszi a mesterséges fészekodukat is.

A finnországi erdei fenyvesekben Siivonen szerint a meglehetősen gazdag állomány 90 %-a talajon fészkel (nyilván egyéb lehetőség híján), ugyanakkor a kultúrterületeken a párok, éppen úgy mint nálunk, különböző faüregekben, mesterséges fészekodukban és épületek zugaiban nevelik fiókáikat. A talajon történő fészkelést Buxton is említi Angliából, legutóbb pedig Varga Ferenc jelezte Zagyvaróna környékéről, hogy az általa erdei mélyút oldalában vörösbegyek számára készített üregek egyikét kerti rozsdafarkú pár foglalta el. Budaörsön a gyümölcsösökben élő párok többnyire a kis hétvégi házak alkalmas zugaiban (hullámpala alatt, a tetőszerkezetben, stb.) építkeznek, Sasérben, a Tisza mellett pedig az öreg csonkolt fűzek ezernyi ürege, elálló kérge mögött keletkező rések, vagy a gátakon elhelyezett nagy rőzsekazlak kínáltak fészkelőhelyet számukra. A párok kivételesen más madarak fészkeit is felhasználják, így például költöttek már fekete rigó, füsti- és molnárfecske, de még szajkó elhagyott fészkeiben is. A fekete rigóval kapcsolatosan Makatsch leírja, hogy a fészkekben tojások voltak, amikor a rozsdafarkú pár kiszemelte magának. Saját fészkekét a tojásokra építették és eredményesen költöttek benne.

A fészkek helyének magassága egy bizonyos határon belül a környezet függvénye. Niethammer Németországból 0,5 – 8,5 métert, Glutz von Blotzheim Svájcban 1,0 – 5,0 métert (ritkán 0,0 – 15,0 m) említi, Menzel egy fatelepen 20 méter fészkek magasság átlagaként 1,5 métert kapott. A Sasérben csonkolt fűzeken mért 28 fészkek földtől számított átlagmagassága 1,8 méter (min. 0,5 m., max. 3,1 m) volt.

Évente többnyire egy költés

Amikor a pár már véglegesen kiválasztotta a költőüreget, a tojó megkezdja a fészkek építését. Az anyagot, növényi szálakat, gyökérdarabkákat, hánocsfoslányokat, nem egyszer papírszeletkéket, mohát, a közvetlen környékről, általában egy 30 méter

sugarú körből hordja. Ha valahol egy jó gyűjtőhelyet talál, oda többször is visszatér. Többnyire kora reggel épít, ilyenkor egyre másra fordul csőrében az összegyűjtött fészekanyaggal. A csészét szőrszálakkal és tollakkal béleli puhára. Ha a közelben ragadozó-tépetst talál, néha valamennyi szükséges tollat erről az egyetlen helyről hordja a fészekhez. Találtak már olyan fészket, amely kizárólag a búbos banka tollaival volt kibélelve. Menzel tíz fészekben megszámolta a béléseben felhasznált tollakat, és a következő eredményeket kapta:

1. 39 db., főleg fogolytoll,
2. 129 db., tyúktoll, csaknem mind fehér,
3. 284 db., csak barna tyúktoll,
4. 71 db.,
5. 48 db., főleg pulykatollak,
6. 82 db., tyúktollak, főleg barnák,
7. — toll nélkül, a csészét finom fűszálak alkották,
8. — toll nélkül, a csészében moha és fűszálak,
9. 17 db., ezenkívül moha és őzszőr,
10. 51 db., főleg fehér tyúktollak.

Az 5–7 zöldeskék tojáson csak a tojó kotlik, a hím, éppen úgy, mint a fészek építése közben, a közelben őrködik, énekel. A kotlás általában az utolsó előtti tojás lerakása után kezdődik, de a tojó 15–45 percenként rövid időre lerepül a fészekről, hogy táplálékot keressen magának. A fiókák 12–14 nap alatt kelnek ki némi eltéréssel. Az NDK-ban megvizsgált 59 költés közül a fiókák 28 esetben valamennyien az első napon keltek, ez 25 alkalommal két, 6 esetben három napig tartott (Menzel). A tojáshéjakat a tojó hordja ki a fészekből, de a fiókák etetésében már mindkét szülő részt vesz. Az általam figyelt fészekenél úgy találtam, hogy a tojó szorgalmasabban hordja az eleséget párjánál.

Az etetés napfelkelte előtt kezdődik és változó intenzitással, egészen szürkületig tart. A legsűrűbben általában a reggeli és a késő délutáni órákban etetnek. Bussmann vette a fáradságot

és megszámolta az egyes etetéseket. A 12 nap alatt a szülők összesen 3457 alkalommal érkeztek eleséggel a fészekhez. Öt-napos korukban napi 172 alkalommal kaptak enni, ez a szám 9 napos korukra 300 fölé emelkedett, de közvetlenül kirepülés előtt, 12 napos korukban már újra csak 200-szor etettek az öreg madarak. Az etetés után megjelenő, finom hártába burkolt ürüléket a csőrükben szállítják el a fészektől és általában 10–30 méterrel odébb pottyantják el, vagy egy–egy ülőhelyül szolgáló faágra, fatörzsre, kerítésdrótra kenik. A kirepülés a a kelést követő 12–15. napon történik, de egyedi eltérések természetesen itt is adódhatnak. A Radolfzelli Madárvárta és Menzel adatai alapján 50 megfigyelés alatt tartott költés fiókái a következők szerint hagyták el a fészket:

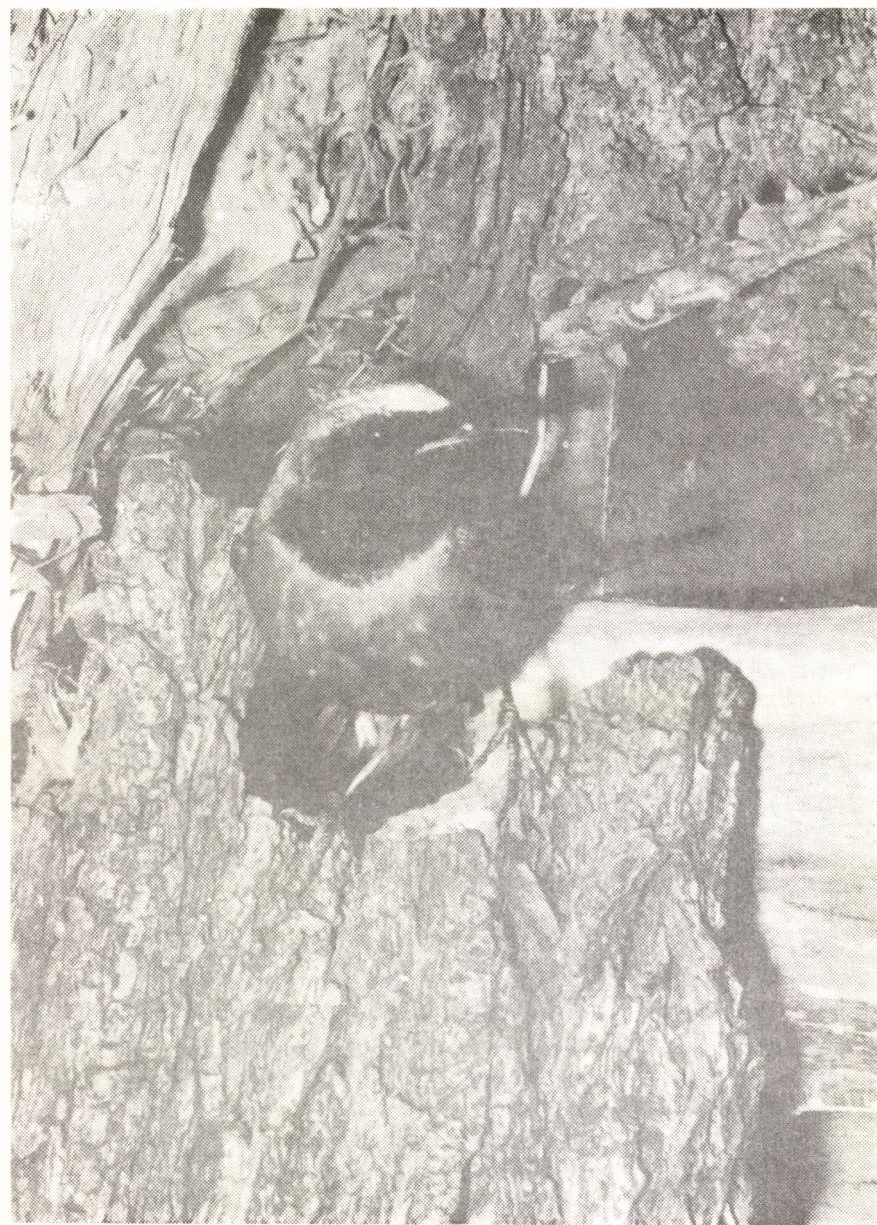
Napok száma:	11.	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.
Fészkealjok:	1	9	8	16	9	5	1	1

A táblázatból látható, hogy a kirepülés ideje általában a 12–15. napra esik. Sokat bolygatott területen, vagy közvetlen zavarás esetén a fiókák természetesen előbb hagyják el a fészket, hűvös, esős idő késlelteti a kiugrást. A fészket elhagyott fiatal rozsdafarkúak eleinte még alig tudnak repülni, és amíg rövid szárny- és farktollaik megnőnek, a sűrűn borító szederdzsungelben találtak biztos menedéket, a budaörsi szőlőkben kikelt fiókat szüleik gyakran a közeli bokrosokhoz, vagy a sűrűn benőtt szakadékhöz vezették, néha a szőlőtőkék között rejtőzködtek. Hollétüket jelzőhanggal tudatják és amikor az öreg madár csőrében az eleséggel megérkezik, szárnyaikkal verdesve, előrehajolva tátognak és közben jellegzetes cirregő hangot hallatnak. A kirepülés után a szülők körülbelül egy hétig még etetik őket, de ezt fokozatosan ritkítják, ezzel is kényszerítik a fiatal mada-

rakat az önálló táplálékszerzésre. A pár a szezon végéig együtt marad és kedvező esetben második költésbe kezd. Ez azonban nem gyakori, így például Hollandiában Ruiter az 1935–1939 között megfigyelt és megjelölt 252 párnál csupán 10 esetben állapított meg második költést. Hasonló adatokat említ Glutz von Blotzheim Svájcból is.

Bigámisták is előfordulnak

Amióta a madarak tudományos célú jelölése Mortensen nagy-szerű ötlete alapján megindult, sok olyan furcsaságra is fény derült, amelyeket a számozott jelzőgyűrűk nélkül lehetetlen lett volna bizonyítani. De talán nem is gondoltunk volna rá. Például arra, hogy apró énekesmadaraink között alkalmilag bigámisták is akadnak. Olyan hímek, amelyek valami ismeretlen okból kifolyólag többnejűségre adták a fejüket. Madarunk megkezdí a költést első párjával, már nevelik a fiókákat, amikor felbukkan egy másik tojó, amellyel kapcsolatot létesít, de közben azért hű marad a régihez is. Annyira, hogy végül újra hozzá csatlakozik és segít felnevelni a második költés fiókáit. Az ilyen fészkek nem egyszer 50–100 méternyire vannak egymástól! A kerti rozsdafarkú bigámiájára hazai adat is van, Warga Kálmán figyelte meg és bizonyította gyűrűzésekkel a budapesti Városligetben. Mühl megfigyelései szerint bigámia esetén a hím sokkal erősebb kötődést mutat az első tojóhoz, mint „félrelépése” alanyához. De, hogy miért kerül sor erre, amikor a kis énekeseknél köztudottan a hímek vannak túlsúlyban, így minden tojónak módjában lenne saját párt választani, ma még nem tudjuk. Ez is olyan téma, amely az előre kitűzött célok alapján dolgozó gyűrűzők számára nemcsak a kerti rozsdafarkúaknál, de egyéb fajok vizsgálata során is sok érdekes megglepetést és felfedeznivalót rejtegethet.

Ismeretesek olyan esetek is, amikor kerti és házi rozsdafarkú kereszteződött egymással. Böhm és Strohkorb egy egész szezonon át figyelemmel kísérték egy párt, ahol a hím kerti, a tojó házi rozsdafarkú volt. Érdekes, hogy a hím főként házi rozsdafarkú hangon énekelt. Az első költés öt fiókájából kettő a kerti, három a házi rozsdafarkú fiókákhoz hasonlított, a második fészkalj mind a négy fiókája inkább az utóbbira emlékeztetett. Svédországban három ilyen „vegyesházasságot” figyeltek meg, de ott mindig a tojó volt a kerti rozsdafarkú.

Néha kakukot nevelnek!

A kakuk tojását, vagy fiókáját eddig több mint száz madárfaj fészkében találták és az úgynevezett gazdamadarak, vagy dajkamadarak közé tartozik a kerti rozsdafarkú is. Igaz, viszonylag ritkán nevelnek kakukot, megközelítőleg sem olyan gyakran, mint mondjuk a vizek környékén a nádírigó, vagy az erdőkben a vörösbecy. Már csak azért sem, hiszen oduban fészkelő lévén, a kakuk számára nehezebben hozzáférhető. A találékony madár egyébként ilyenkor néha úgy segít magán, hogy a földön tojja meg viszonylag nagyon kicsi, a gazdamadarak tojásméreteihez alkalmazkodó tojását és a csőrében viszi fel az oduhoz, ahová aztán egyszerűen bepottyantja. Ilyenkor a felnövekvő kis kakuk gyakran pórul jár, bent reked, képtelen kibújni a szűk nyíláson és nyomorultul éhen pusztul. Jó néhányszor előfordult már, hogy madarászok a mesterséges fészekoduk ellenőrzésekor szinte az utolsó pillanatban szabadították ki az ott kuporgó, fogollyá vált fiatal madarat.

Sasérben egy alkalommal a gáton álló rőzsekazlak egyikének oldalában találtunk már tollas kakukfiókát. A két öreg rozsdafarkú hernyókkal a csőrében a gát fölött húzódó vezetéken ült és egyfolytában vészhangokat hallatott, riadóztatták a környéket. Mindez azonban egy cseppet sem zavarta a kis kakukot, mert amikor odahajoltam, hogy közelebből is megnézzem, hatalmasra tátott élénkpiros torkával nyomban eleséget követelt. A gát oldalában hamarjában fogott néhány puha sáskát éppen olyan mohón nyelte el, mint a sok izes falatot, amelyeket mostohái hordtak számára.

Különböző sűrűségben

A saséri Tisza ártérben 1957 és 1965 között végzett felmérések során a csonkolt füzesekben hektáronként átlagosan 1,1 fészkelő párt kaptam. 1965-ben egy kb. 450 x 1500 méteres területen az állomány az éneklő hímek alapján kerekén 50 párból állt. Glutz von Blotzheim Svájcból 1,2 pár/ha-t említ mint maximumot, Menzel a Lohsa (NDK) környéki, ritkás erdei fegyvesben lévő fatelepen 2,6 pár/ha-t talált.

Magyarországon a kerti rozsdafarkú elterjedése meglehetősen egyenlőtlen, viszonylagos gyakoriságról (sajnos főleg múltidőben) csak helyenként beszélhetünk. Ezzel szemben Ruiter Hollandiából, legalábbis a harmincas évekből, gyakori fészkelőnek említi, Finnországban pedig az ott a negyvenes években végrehajtott madárszámlálások alapján a kerti rozsdafarkú párok számát kerekén 590 ezerre becsülték (Merikallio). Ezzel a faj a kilencedik helyet foglalta el gyakorisága tekintetében a finn madárfaunában. Nálunk a helyzet – sajnos – ennél sokkalta gyengébb, de azért az egyesület tagjai által eddig összegyűjtött faunisztikai adatokat érdemes lenne egyszer összefoglalóan kiértékelni. A kerti rozsdafarkúak száma Közép-Európában a hatvanas években és a hetvenes évek elején mindenütt megfogyott. Az okokat többnyire csak találgatni lehet, de valószínűleg a telelőhelyeken tapasztalt kedvezőtlen ökológiai változásokkal voltak kapcsolatban. Szerencsére az állományok úgy tűnik kiheverték a veszteségeket, ezt látszik igazolni a Budaörs környéki szőlő-gyümölcsösökbeni adatsor is. Ezek szerint az éneklő hímek száma a védett kopárosok közé zárt szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett telkeken a különböző években a következőképpen alakult:

1961	1	1978	5	1984	6
1966	1	1979	8	1985	3
1969	1	1980	5	1986	3
1971	1	1981	6	1987	5
1975	1	1982	7	1988	6
1977	10	1983	6		

Pókok és rovarok

alkotják a kerti rozsdafarkúak fő táplálékát. Mint vartárol vadászó madarak, mindig valami kiemelkedő ponton, karó hegyén, kerítésdróton, alacsony faágon üldögélnek, s onnét lesnek a földön, vagy az avarban felbukkanó zsákmányra. A Sasérben megfigyelt példányok elsősorban a fatörzsekről és a fűzek, illetve a talajon tenyésző szeder leveleiről zsákmányoltak. A görcsös kérgen ügyesen megkapaszzkodtak, a levelekről gyakran elegánsan függögetve (lebegve) csípték le az ott rejtőző hernyókat. A nyár végén a már önálló fiatalok előszeretettel vadászgattak a nagy tisztásokon, vagy a gátoldalban, különösen ha előtte éppen kaszálták a fűvet. A budaörsi és badacsonyi szőlő-gyümölcsösökben a karókról, vagy a törpe gyümölcsfák ágairól lesnek zsákmányra. A budai kertekben és környékükön főként a sétatutakat és gyalogösvényeket kedvelik, ahol a mozgó rovar, vagy pókzsákmány azonnal szembetűnik. Ha leereszkednek egy-egy pók, vagy rovar után, a csőrükbe kapják és máris repülnek vissza őrhelyükre. Gyakran repülő rovarokat is fognak, ezt a vadászati módot a Sasérben és másutt is megfigyeltem. Ruiter Hollandiában azt találta, hogy a tojók elsősorban a talajon zsákmányoltak, a hímek viszont főként repülő rovarokra vadásztak. Különböző szerzők említik, hogy a kerti rozsdafarkú gyakorlatilag egyáltalán nem iszik, a szükséges nedvességet számára a zsákmányolt hernyók, lepkék és más apró állatok biztosítják. Ezzel szemben például a Gellérthegyen egy csöpögőre állt ott kerti csapnál gyakran megfigyeltem az őszi vonulás idején példányokat, amint jóízűen ittak és fürödtek a soha ki nem fogyó tiszta kis tócsában. Ami a táplálék összetételét illeti, Pfeifer és Keil német ornitológusok az NSZK-ban egy tölgyiloncától károsított gyertyános-tölgyesben vizsgálták az ott költő kerti rozsdafarkú párok fiókáinak táplálékát. Őt év (1952–1956) átlagában nagyobb százalékos értékkel a következők szerepeltek:

Tölgyilonca (hernyók, bábok és lepkék) 18,2 % (1953-ban 32,8 %!), nagy és kis téli araszoló, egyéb araszolók, egyéb lepkék hernyói, bábjai, imágói 34,6 %; különböző bogarak 13,8 %; pókok 9,4 % (1954-ben 16,6 %!); kétszárnyúak (legyek) 6,6 %; poloskák 5,3 %.

Dr. Rékási József Pannonhalmán figyelt egy etető tojót, amely távolabbról zöld lombszöcskéket és hernyókat hordott kirepülés előtt álló fiókáinak, a pókokat az épület ablakában épült fészek alatt a falon kapkodta össze. Két óra alatt (1988.06.29. 5,20–7,20 óráig) 39-szer érkezett táplálékkal a fészekhez.

Érdekes vizsgálatokat végzett Bösenberg, amikor arra kereste a választ, hogyan változik a fiókák tápláléka a növekvő korral. Az erdei fenyvesben gyűjtött próbák a három legfontosabb táplálékállat csoportra nézve a következő eredményeket adták:

	lepke, hernyó, stb. (minden fejlődés, alak)	bogár	pók
3–4 napos fiókák	19,0 %	9,5 %	54,8 %
5–6 napos fiókák	24,7 %	12,6 %	29,1 %
7–10 napos fiókák	29,4 %	23,0 %	17,5 %
10 napostól	18,0 %	35,9 %	21,0 %

Az eredményekből kitűnik, hogy a kerti rozsdafarkúak kezdetben nagyon sok pókot etettek a fiókákkal, ez később csökkent, de ennek arányában növekedett a tartalmasabb bogarak mennyisége, míg a lepketáplálék egész idő alatt a legkiegyensúlyozottabb volt. Az őszi vonulás idején bogyókat is fogyasztanak. Turcek összefoglaló munkájában tíz különféle növényfajt említ, egyebek mellett a borókát, a zelnicemeggyet és a fekete bodzát. Utóbbinak fogyasztását a Budakeszi Bodzás-árok mellett fogott példányok lila ürüléke is bizonyította.

Vándorúton

A kerti rozsdafarkú vonuló madár, amely csupán 6–7 hónapot időzik Magyarországon. Tavasszal, mint arról már szó volt, április első felében érkeznek (néha március végén), az őszi vonulás fő ideje szeptemberre és október első felére esik, de az állományok mozgolódása, szertéköborlása már augusztusban megindult. A budapesti Gellérthegynek a szálló feletti oldalán, a Verejték utca és a Szabadságszobor alatt húzódó sétaút által határolt területen, amelyet az év minden szakában rendszeresen végigjárom, a következő vonulási adatokat jegyeztem fel 1980–1987 között:

	augusztus 21–31	szeptember			október 1–10
		1–10	11–20	21–30	
1980	–	–	3	6	–
1981	1	–	–	1	1
1982	–	–	2	3	–
1983	–	–	–	–	–
1984	–	1	–	2	–
1985	2	2	1	3	–
1986	–	1	–	–	–
1987	1	1	1	–	–

Fenti adatok természetesen csak tájékoztató jellegűek egy olyan területről, ahol a kerti rozsdafarkú nem költ és ahová nyár végén és ősszel kis számban vonuló példányok érkeznek. Hasonló adatokat bárki kikereshet saját naplójából, hogy gellérthegyi megfigyeléseimmel összevethesse őket.

Buxton, aki 5 éves német hadifogsága alatt készítette csodálatosan érdekes kerti rozsdafarkú monográfiáját, azt írja, hogy a faj elsősorban éjszaka, de kis számban nappal is vonul. Budapest környékén és a Gellérthegyen megfigyelt példányok egy-egy naponta ellenőrzött területen rendszerint kora reggel bukkantak fel, tehát feltehetőleg éjszaka érkeztek. Vonulás idején egyébként

bárhol, kertekben, árokparti bokrosokban, erdőszéleken, vágásokban, halastavak menti füzesekben is találkozhatunk kerti rozsdafarkúakkal. Ami a vonulás sebességét illeti, a többi énekesmadárhoz hasonlóan tavasszal sietősebben, ősszel ráérősen igyekeznek céljuk felé. Pontos mérések nem állnak rendelkezésre, de gyűrűs példányok adatai alapján (jelölési és megkerülési pontok között mért távolság, ill. az eltelt napok száma) maximumisan 350–400 kilométeres napi teljesítményeket mértek (Menzel). Persze nagyon valószínű, hogy ez a szám a valóságban néha jóval magasabb is lehet, hiszen az őszi vonulás nem folyamatos, a madarak kedvező ökológiai feltételek és időjárásviszonyok mellett egy-egy helyen esetenként hosszabban is elidőzhetnek, utána pedig egy esetleges kedvezőtlen időváltás miatt „meglódulva” jóval nagyobb utat is megtehetnek. Bár csupán a Helgolandi Madárvárta munkatársai több mint 80 ezer kerti rozsdafarkút jelöltek 1910 és 1956 között, a telelő területek egészéről még távolról sem áll megfelelő mennyiségű visszafogási adat rendelkezésre. A középeurópai állományok fő vándorútja Franciaországon és Spanyolországon át vezet Afrika földjére, amit sok megkerülés bizonyít. Egyrészt a Nilus mentén vonul tovább dél felé, de a földrész nyugati felén, Marokkón át repülve is eljutnak Afrika középső, trópusi területeire.

A jelölések alapján úgy tűnik, hogy az őszi és tavaszi vonulás azonos útvonalon zajlik és a madarak ragaszkodnak megszokott vándorútjukhoz. A Tunézia keleti felén lévő Gabes közelében visszafogott példányok adatai alapján megállapították, hogy a Szaharán át vezető legalább 1600 kilométeres út előtt, ill. után egyéb fajok mellett (pl. fülemüle, rozsdás csuk, mezei poszáta) a kerti rozsdafarkúak is rendszeresen ezen a helyen adnak találkát egymásnak. Ugyancsak a gyűrűzések derítették fényt arra, az Afrika trópusi területein lévő telelő helyeken sok egyéb faj mellett a kerti rozsdafarkúak is többnyire ugyanarra a területre térnek vissza (Curry–Lindahl).

A kerti rozsdafarkú délnyugati vonulási irányát bizonyítja az a példány is, amelyet szeptemberben Budakeszi közelében jelöltek és a rákövetkező májusban a Szovjetunióban, Jaroszlav közelében (valószínű költőhelyen) került kézre. Egy Budapesten májusban gyűrzött példány a következő év márciusában Tunéziában, egy Gabes határában április 16-án jelölt hím ugyanez év nyarán Révfülöpön került újra emberkézbe.

Hazánkban a Magyar Madártani Egyesület gyűrzői újabban már 80–100 ezer madarat jelölnek évente, a kerti rozsdafarkúak száma azonban viszonylag csekély és 1976–1985 között a következőképpen alakult (zárójelben az évi teljes gyűrzési mennyiség):

1976	96	(33277)
1977	105	(41372)
1978	77	(44235)
1979	37	(32345)
1980	28	(31633)
1981	80	(45064)
1982	79	(42913)
1983	67	(65042)
1984	76	(64740)
1985	75	(63395)

A faj nagyobb számú jelölésétől a hazai állomány vándorútjainak további tisztázását reméljük.

A karvaly és még néhányan

Utterdörfer 1952-ben megjelent összefoglaló munkájában több mint 43 ezer zsákmányállat között 572 kerti rozsdafarkút említ. Ezek közül 496 esetben a karvaly volt a tettes, a többi a következőképpen oszlott meg: héja 1, vándorsólyom 3, kabsólyom 3, macskabagoly 8, kuvik 4 és meghatározatlan madár zsákmányaként 57 esetben.

A kertekben, de egyáltalán az emberi települések közelében biztosan sokat elpusztít a macska, különösen a csak nemrég kirepült, még tapasztalatlan és ügyetlen fiókák közül. A fészekben ülő kicsinyek ellensége lehet a nyest (tojásokat is eszik), az erdei sikló, de vannak adatok arra is, hogy például a szarka, a szajkó, vagy a nagy fekopáncs rabolta ki a kerti rozsdafarkú fészket. A sűrűben bujkáló fiatalokat zsákmányul ejtheti a róka, a menyét, a hermelin, a görény és még jó néhány más állat, Mansfeld szerint az is előfordult már, hogy a tövisszúró gébics öreg kerti rozsdafarkút vágott le.

Persze, mint olyan sok más madárnak, a kerti rozsdafarkúnak is az ember a legnagyobb ellensége. Nem mindig tudatosan, hiszen amikor a Tisza-menti öreg erdőket, csonkolt füzeseket vágják ki, nem a madarakat akarják elpusztítani. Az eredmény mégis ugyanaz. Ha tehát meg akarjuk menteni a még megmaradt állományt, a fejszék és motorfűrészek által elpusztított odvas fák helyett mesterséges fészkelőhelyekről kell gondoskodnunk számukra.

Lehet telepíteni!

Az odulakó madarak szerencséje, hogy elveszített otthonaikat mesterséges úton pótolni tudjuk. A kerti rozsdafarkú nem igazi oduköltő madár, inkább üregben fészkelőnek nevezhetnénk, ezért a forgalomban lévő odutípusok közül az elől félig nyitott „C” odu alkalmas számára. Ezt a szőlőkben és gyümölcsösökben a hétvégi ház eresze alá erősítsük fel úgy, hogy az odu lehetőleg kelet, vagy délkelet felé nézzen. Felhelyezhetjük egy öreg gyümölcsfa törzsére is, de ez esetben különösen vigyázni kell arra, hogy a macska hozzá ne férhessen. A törzs aljára kifelé irányulóan körbe és sűrűn kötözött tüskés ágak megfelelő védelmet nyújtanak. Ha „C” odu nincs kéznél, megteszi a „B” mintájú odu is, de célszerű ennek nyílását 32 mm-ről legalább a seregélynek megfelelő 46 mm-re tágitani. A tapasztalatok

szerint ugyanis a kerti rozsdafarkú nem szívesen telepszik meg az olyan oduban, ahol éppen csak befér a nyíláson. Menzel az úgynevezett seregély odu 46 mm-es röpnyílását egy függőlegesen bevert szöggel ketté választotta. Az így megfelezt nyíláson át a kerti rozsdafarkúak nyugodtan jártak ki és be, a seregélyek viszont kint rekedtek. Henze vizsgálatai során 46 pár választott olyan odut, amelynek bejárónyílása ovális volt és csak 11 a köralakút. Valószínűleg azért, mert ez emlékezteti őket a leginkább a természetes fészkelőhelyekre, az öreg fatörzsek kikorhadt üregeire. Ezt mindenesetre érdemes a telepítési kísérletnél figyelembe venni.

Arra természetesen nincs semmi garancia, hogy az eresz alá kihelyezett C-oduban nyomban megtelepszik egy kerti rozsdafarkú pár. A legnagyobb az esély erre az olyan környéken, ahol, mint például a budaörsi szőlőkben, ez a faj rendszeres fészkelő. De az első évben „csak” egy pár házi rozsdafarkú, esetleg barázdabillegető költözik az oduba, az is nagyszerű madárvédelmi eredmény. Fészkelésük, az udvarlás és a fiókanevelés megfigyelése pedig sok örömet nyújt minden madárbarátnak.

Kedves Madárbarát!

Ismeretterjesztő füzetünkben legkedvesebb madaraink egyikéről, a kerti rozsdafarkúról ejtettünk egy-két szót. Ne feledje azonban, hogy erdeinkben, kertekben, parkokban még sok más madár él. Ha szeretné még jobban megismerni őket, ha szeretné tudni, mit tehetne érdekükben, jöjjön közénk, legyen tagja a Magyar Madártani Egyesületnek. Legfontosabb célkitűzésünk, hogy minden hazai madárbarátot magunk köré tömörítsünk. Minél többen vagyunk, annál többet tehetünk madaraink gyakorlati védelme érdekében.

Központi irodánk és postacímünk:

**Magyar Madártani Egyesület
1121 Budapest, Költő u. 21.**

Irta: Schmidt Egon
Fotók: Dr. Kalotás Zsolt, Schmidt Egon, Klaus Storsberg
Címlapterv: Muray Róbert
Grafika: Budai Tibor

